

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 2/2015

УДК 811.161.2 + 39 (477)
ББК 81.411.1 + 63.5 (4УКР)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків),
(головний редактор);
- Ворожбіт В. В., д-р пед. наук, проф. (Харків);
- Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Дорошенко С. І., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Лисиченко Л. А., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Ломакович С. В., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Піддубна В. В., канд. філол. наук, доц. (Харків), (заст. головного редактора)
- Терещенко В. М., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Юр'єва К. А., канд. пед. наук, доц. (Харків)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Нелюба А. М., д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Степаненко М. І., д-р філол. наук, проф., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(*протокол №5 від 6 листопада 2015 року*)

У 41 Український світ у наукових парадигмах : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХІФТ, 2015. — Вип. 2. — 148 с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Блюхера, 2, м. Харків, Україна, 61168

ISBN 978-966-1630-30-6

© Автори статей, 2015
© Обкладинка У. Мельникова, 2015
© Макет В. Журенко, 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР У СУЧАСНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ДИСКУРСІ

Павло Казарін Забудьте про менталітет	6
Катерина Юр'єва Національний характер у вимірі міждисциплінарної наукової парадигми	7
Світлана Єрмоленко Рідна мова в категоріях націологічного й лінгвістичного дискурсів: до семантичного наповнення термінопоняття	14
Наталя Нестеренко Український національний характер у художньому дискурсі: модельовання національних типів	19
Світлана Руденко Гендерні складники українського національного характеру (на матеріалі глютонічного дискурсу)	26

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ КОД УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Лілія Петрова Озель Лексико-семантичні особливості оповідання Г. Квітки-Основ'яненка «Салдацький патрет»: етноментальний аспект	38
Любов Умрихіна Лінгвокультурологічна інтерпретація повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» (на основі демінутивної лексики твору)	44

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ. ЛІНГВОСТИЛІСТИКА. ЛІНГВОПОЕТИКА

Костянтин Голобородько Національний концепт народ у мовній картині світу Олександра Олеся	52
Лариса Кравець Концепт вода як донорська зона метафор української поезії	60

зв'язки громадянського суспільства. У кожному разі й те, і те є витвором одної властивості, і питання лише в тому, яку саме грань кубика ви оберете.

Саме вміння зібрати наново кубик Рубіка національного менталітету, уміння адаптувати його згідно з викликами доби робить одні країни мешканцями Третього світу, а інші — виводить у категорію лідерів. Саме здатність побачити картинку загалом, а не заціклюватися на деталях дозволяє виявити варіативність шляхів розвитку. Будь-які розмови про зумовленість — це лише страх і недовіра до власного народу. Небажання зрозуміти, що будь-які недоліки — це лише природне продовження достоїнств. Так само і навпаки.

Японці зуміли власні соціальні ієрархії поставити на службу корпоративному досвіду. А стійкий досвід чинованування не прирік країну на відсутність політичної конкуренції в останні десятиліття. Так само й відсутність досвіду держбудівництва не завадила фінам вивести свою країну в «перший світ».

Більше того — українська державність сьогодні й поготів нагадує чистий аркуш, на якому можна намалювати будь-яку модель майбутнього. І якщо вже скорчуватися в іманентне й розмірковувати про менталітет, то треба зрозуміти: «національний характер» має величезний запас варіативності. Також він має набагато більше сторін, відтінків і нюансів звучання, ніж кимось вигадана модель особистості, суспільної й державної поведінки.

Немає жодної приреченості — є лише небажання розуміти той факт, що кубик Рубіка українського національного менталітету ще не зібраний відповідно до нових умов. І якщо в історії чогось не було — це зовсім не означає, що цього й не буде.

Буде. Якщо з'явиться запит.

І єдине, що може становити ризик для такого сценарію — це загроза того, що країна запізниться з розумінням цього простого факту.

(Друкується в перекладі за джерелом: *Казарін П.* Забудьте про менталітет [Електронний ресурс] / Павло Казарін // Українська правда. — 9 жовтня 2015 р. — Режим доступу : // <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2015/10/9/7084329/>.

УДК37.01

Катерина Юр'єва, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР У ВИМІРІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ НАУКОВОЇ ПАРАДИГМИ

Розкрито трактування поняття «національний характер» у психології, соціології, антропології. Здійснено огляд дотичних понять: етнічна особистість, базова особистість, модальна особистість, етнічна модель особи, етнічний тип особи. Обґрунтовано актуальність і доцільність тлумачення поняття «нація» як політичного утворення, співгромадянства.

Ключові слова: національний характер, нація, етнічна особистість, базова особистість, модальна особистість.

Раскрыто трактование понятия «национальный характер» в психологии, социологии, антропологии. Сделан обзор близких понятий: этническая личность, базовая личность, модальная личность, этническая модель личности, этнический тип личности. Обоснована актуальность и целесообразность толкования понятия «нация» как политического образования, согражданства.

Ключевые слова: национальный характер, нация, этническая личность, базовая личность, модальная личность.

The concept of «national character» in psychology, sociology, anthropology was interpreted. A review of similar concepts: ethnic personality, basic personality, modal personality, ethnic personality model, ethnic style personality. The urgency and expediency interpretation of the «nation» notion as a political entity, co-citizenship.

Key words: national character, nation, ethnic personality, basic personality, modal personality.

Перш ніж розглядати заявлену в назві статті тему, варто насамперед домовитися про терміни. Адже, як зауважує упорядник «Словника з освіти та педагогіки» В. Полонський, для наукової діяльності термінологія має не лише теоретичне, але й певною мірою практичне значення. Термін виступає своєрідним каталізатором, джерелом постановки й усвідомлення проблеми. Залежно від його трактування оцінка фактичного стану справ може бути правильною чи помилковою [11].

Водночас, продовжуючи думку В. Полонського, зазначимо, що упорядкування поняттєво-термінологічного апарату має важливе значення для усунення розбіжностей між лексичними системами як різних галузей наукового знання, так і вітчизняної та зарубіжної науки в контексті входження української освіти в міжнародний науково-освітній простір.

Як зазначає В. Ледньов, поняттєво-термінологічні труднощі трапляються в усіх науках. Особливо вони загострюються в періоди інтенсивного розвитку наук [6: 39]. Саме так сталося з націєтворчою проблематикою, зокрема з проблемою «національного характеру», інтерес до якої останнім часом з відомих причин активізувався й викликав появу значної кількості публіцистичних, науково-теоретичних і науково-популярних публікацій. Розмаїття теоретико-методологічних підходів, аспектів розгляду і навіть особистих уподобань авторів багатьох із них зумовили певну поняттєво-термінологічну строкатість, що часом серйозно утруднює науковий пошук, а часто навіть перешкоджає нормальному перебігу суспільного діалогу.

В основі зазначеної термінологічної строкатості лежать перш за все об'єктивні причини: українська націєтворча проблематика після десятиліть, якщо не століть, анабіозу під пресом імперської ідеології інтенсивно розвивається, намагаючись активно інтегрувати нові для себе європейські та світові парадигми й підходи, що неминуче спричинює переосмислення й трансформацію старих і конструювання нових концепцій, спалахи суперечностей між ними, виникнення нових і запозичення вже наявних у зарубіжному науковому дискурсі специфічних понять.

Тож спробуймо окреслити основні складники терміна «національний характер». І почнемо з визначення самого поняття *характер*.

У психології характер (від грецького *character* — відбиток; риса, ознака, особливість) — це індивідуальне сполучення стійких психічних особливостей людини, що зумовлюють типовий для цього суб'єкта спосіб поведінки в певних життєвих умовах й обставинах [8: 775].

Характер людини як соціальної істоти детермінується її суспільним буттям. Він становить єдність індивідуального й типового. З одного боку, індивідуальна

своєрідність життєвого шляху, умов життя й діяльності кожної окремої людини формує різноманіття індивідуальних рис і проявів характеру. З іншого боку, спільні, типові обставини життя людей, які живуть в однакових суспільних умовах, формують спільні сторони й риси характеру [там само].

Як бачимо, психологічне визначення поняття *характер* є скоріш дескриптивним, ніж операційним. Цей факт свідчить про недостатню визначеність наявних у науці уявлень про сутність людського характеру.

Ще менш визначеною є сутність поняття «національний характер». На жаль, у спадщину від радянської науки нам залишилася традиція змішування, ототожнення понять «етнос» і «нація», «етнічний» і «національний» як у масовій свідомості, так і в науковому обігу. Це часто призводить до плутанини, розпливчастості визначень і формулювань чи навіть до непорозумінь. Як зазначає Т. Стефаненко, радянська паспортна система перетворила «національність» на расову категорію, що визначається «по крові» (за походженням батьків), тоді як у всьому цивілізованому світі це поняття означає громадянство [13].

Поняття «нація» (від латинського *nation* — «бути вродженим», похідного від імені римської богині народження та родового походження) у різні часи змінювало свій зміст. В античності воно означало «спільне походження» й було синонімом поняття *gens* — «плем'я». Згідно з Ю. Габермасом, «на протипагу поняттю «*civitas*» слово «*Nation*», як і «*gens*» [рід, родова община] та «*populus*» [народ, народність], стосувалося народностей (часто означуваних як «дикі», «варварські» або «язичницькі»), ще не організованих як політичні спільноти. У цьому сенсі нації спочатку були спільнотами людей того ж походження, які ще не об'єдналися в політичну форму держави, але пов'язані спільним поселенням, спільною мовою, звичаями й традиціями» [4: 345].

У Середні віки нацією почали називати місцеві спільноти, об'єднані мовною та/або професійною спільністю, а в часи М. Лютера термін «нація» став іноді вживатися для позначення всіх станів у державі. Це поняття використовували стосовно гільдій, корпорацій, спілок, мас людей і груп, заснованих на спільній культурі й історії. Американський антрополог К. Вердері з цього приводу зазначає: «У всіх випадках воно служило інструментом відбору — тим, що з'єднує в спільну масу одних людей, яких треба відрізнити від інших, які існують поряд із цими першими; от тільки критерії, які використовувалися при цьому відборі..., наприклад передача ремісничих навичок, аристократичні привілеї, громадянська відповідальність і культурно-історична спільність, — варіювалися залежно від часу та контексту» [цит. за: 1: 86].

Д. Дідро називав нацією «незначну кількість людей, які населяють певний досить чітко окреслений район і підпорядковуються одному уряду» [там само]. Однак, уже в Ж.-Ж. Руссо поняття «*nation*» виступає як синонім поняття «держави», і нація головним чином розуміється як «народ, який має *constitution*» [там само] (цим латинським словом Ж.-Ж. Руссо позначає як основний закон держави, так і «устрій», склад людського чи політичного тіла, тобто чиясь тілесну конституцію).

Шлях становлення поняття «нація» підсумовує історик й антрополог К. Вердері: «Історично ідея «нації» означала відносини двох типів: по-перше, відносини громадянські, у яких нація виступає колективним сувереном, утвореним зі спільної участі в політичних процесах; по-друге, відносини, відомі як «етнічність», через які нація включає в себе всіх тих, які, як припускається, мають спільну мову, історію або ширшу «культурну» ідентичність. «Громадянське» значення нації,

мабуть, виникло в центрах ліберальної демократії, де воно лише іноді співіснує (як, наприклад, у Франції) з «етнічним». Останнє значення, однак, є найпоширенішим у Східній Європі» [цит. за: 14: 552].

Французький соціолог та історик Д. Шнаппер переконана, що «слід уже залишити позаду це історичне протиставлення та визнати, що не існує двох ідей нації» [15: 7]. Книгу, присвячену аналізу сучасних теоретичних концепцій нації, вона так і назвала: «Спільнота громадян», обстоюючи ідею спільноти, де «всі люди, незалежно від свого історичного (у найширшому розумінні цього слова) чи етнічно-релігійного походження та соціальних характеристик, — усі вони є громадянами» [15: 6].

Дійсно, останнім часом усе більше дослідників поступово відмовляються від поняття «нація» в етнічному сенсі, погоджуючись із тим, що існують багатоетнічні нації — британська, американська, канадська та ін.

Провідний американський спеціаліст із національного питання Г. Кон пише, що нації «не можуть бути ототожені з родами, племенами, етнічними групами — спільнотами людей, які об'єднуються походженням від справжнього чи уявного спільного предка чи спільним місцем проживання» [цит. за: 2: 47]. Тільки «прагнення жити разом», стверджує Г. Кон, об'єднує людей і становить основу нації. Цієї ж позиції дотримується інший американський соціолог Р. Емерсон. На його думку, почуття спільності долі є вирішальним фактором для формування нації. Р. Емерсон підкреслює, що членам нації притаманне відчуття того, що вони об'єднані в одне ціле спільною спадщиною в минулому та спільною долею в майбутньому.

Нація політична — це велике, історичне, динамічне, цивілізоване співтовариство громадян, часто поліетнічне, але об'єднане навколо якогось одного етносу, із національною мовою внутрішнього державного спілкування (та можливо однією чи кількома локальними офіційними мовами), із власною територією, спільними інтересами, спільною волею бути єдиним цілим, спільною національною культурою (як синтезом кількох етнічних культур), усвідомленням спільності минулого, сучасного й особливо майбутнього й водночас власної самобутності й спільною назвою [7: 22]. Аналіз змісту наведених понять дає підстави говорити, що сучасна Україна рішучо рухається шляхом формування нації політичної, яка є поліетнічним соціальним утворенням.

Так, за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р., громадянами нашої держави, поряд із понад 37,5 млн. етнічних українців, є 8 млн. 334 тис. етнічних росіян, 275,8 тис. білорусів, 258,6 тис. молдован, близько 248,2 тис. кримських татар, 204,6 тис. болгар, 156,6 тис. угорців, 151 тис. румунів, 144,1 тис. поляків, 103,6 тис. євреїв, 99,9 тис. вірменів, 91,5 тис. греків, 73,3 тис. татар, 47,6 тис. ромів, 45,2 тис. азербайджанців, 34,2 тис. грузинів, 33,3 тис. німців, 31,9 тис. гагаузів, понад 7 тис. литовців, понад 6 тис. словаків, близько 6 тис. чехів, понад 2,8 тис. естонців, близько 1200 караїмів, 406 кримчаків, а також представники ще 110 етносів [9].

На території однієї лише Харківської області у 2001 р. мешкали: 2 млн 48,7 тис. українців, 742 тис. росіян, 14,7 тис. білорусів, 11,5 тис. євреїв, 11,1 тис. вірменів, 5,6 тис. азербайджанців, 4,4 тис. грузинів, 4,2 тис. татар, 2,5 тис. молдован, 2,4 тис. в'єтнамців, 2,3 тис. ромів, а також представники ще 100 етносів [10].

Усі відомі спроби поділити за об'єктивними критеріями етнічні спільноти на нації, народності, етнічні та племінні групи фактично малопродуктивні. Як зазначає норвезький антрополог Т. Х. Ериксен, нація є продукт ідеології націоналізму

й вона виникає з моменту, коли група впливових людей вирішує, що саме так воно повинно бути. І в більшості випадків нація починається як явище, що породжується міською елітою. Проте, аби стати ефективним політичним засобом, ця ідея має розповсюдитися на масовому рівні [21].

Детальний аналіз ситуації на пострадянських теренах, де кожна молода держава намагається вибудувати єдину націю, дає підстави погодитися з думкою А. Собчака, що вирішальним фактором конституювання нації є «усвідомлене прагнення людей бути єдиним народом і жити разом. Однак таке прагнення виникає й живиться не тільки спільністю мови, культури, традиції тощо, але й тим, що можна визначити як загальне благополуччя життя, загальна атмосфера задоволення життям. І країною, у якій ти живеш. Поки що, на жаль, у нас цього немає... Не відсутність національної ідеї, а неблагополуччя життя, що затягнулося, — це головна небезпека для майбутнього країни, для її єдності» [12].

У своїх дослідженнях [див., наприклад: 17; 18; 20] ми уникаємо вживання терміна «нація» в етнічному розумінні. Натомість спираємося на підхід Р. Емерсона, Г. Кона, Ю. Габермаса та інших, а також визначення українських етнологів В. Кафарського та Б. Савчука й говоримо про націю в політичному сенсі як *населення країни, сукупність усіх громадян, які незалежно від свого етнічного походження свідомо визнають її державотворчі устремління, поділяють консолідуючу національну ідею та пов'язують своє майбутнє з цією державою* [19]. Уважаємо за доцільне навести також влучне визначення української дослідниці Т. Бердій, згідно з яким етнос є формою моноспільноти, а нація — поліетнічним і полікультурним утворенням [3: 17].

Натомість традиційно поняттям «національний характер» оперують прибічники концепції етнонації. Уже з цієї позиції доцільність уживання досліджуваного поняття у звичному контексті — як стійкого набору характерологічних рис, притаманного представникам певної національної (по суті етнокультурної) спільноти, — виявляється сумнівною.

Спочатку описове поняття «національний характер» використовувалося в літературі про подорожі з метою відобразити спосіб життя народів. У подальшому, говорячи про національний характер, одні автори мали на увазі насамперед темперамент, інші — звертали увагу на особистісні риси, треті — на ціннісні орієнтації, ставлення до влади, праці тощо.

Коли культурантропологи при дослідженні національного характеру почали використовувати більш-менш «об'єктивні» методи (глибинне інтерв'ю, психологічне тестування тощо), вони стали втрачати цілісне уявлення про характер народу і, як і психологи, складали «набір» якостей.

Тоді як філософи чи етнографи частіше вживають поняття «психічний склад» або навіть «національний характер», психологи користуються переважно поняттям «етнічна особистість». Одним із перших варіантів, у якому втілювалося це поняття, була категорія «базова особистість». Поняття виникло й сформувалося в рамках американської школи «Культура й Особистість». Зокрема представники цього наукового напрямку наполягали на існуванні в кожного етносу специфічної для нього «базової особистості» — структури особистості, найбільш придатної, фактично оптимальної для життя в межах його умов існування. Уважалося, що базова особистість передається від покоління до покоління завдяки так званим «первинним інститутам» — етноспецифічній системі виховання немовлят. Структура базової особистості, за уявленнями прихильників школи «Культура й Особистість», містить елементи, спільні для всіх або більшості членів певної культури.

Із часом поняття базової особистості було доповнено поняттям модальної особистості. Це поняття, на відміну від попереднього, визначало не оптимальну для певної культури структуру особистості, а ті статистично обчислені конфігурації рис, що реально спостерігалися, експериментально виявлялися й дійсно переважали в певному суспільстві.

Уважалося, що модальна особистість визначається через частоту повторень певних особистісних профілів усередині суспільства. Профіль, притаманний найбільшій кількості дорослих членів суспільства, визначався як модальна особистість. Серед представників і послідовників школи «Культура й Особистість» домінувало уявлення про те, що кожна конкретна структура модальної особистості може зустрічатися в будь-якому народі, але переважатиме вона лише в певному суспільстві. Утім існувало положення, згідно з яким нація не обов'язково має бути одномодальною — вона може бути й багатомодальною, тобто містити кілька модальних особистостей. Як приклад можна навести гіпотезу про існування в українській культурі двох типів особистості/модальних особистостей, що суттєво різняться конфігурацією характерологічних рис, — хлібороб і козак.

Намагаючись подолати непевність, розмитість, амбівалентність уявлень про «національний характер», український дослідник М. Шульга ввів до наукового обігу поняття «етнічна модель особи» й «етнічний тип особи» [16].

Етнічна модель особи є своєрідною схемою, у якій подано перелік найважливіших елементів, що належать до «зрізу» особи, а також зазначено характер зв'язку між ними.

Конкретизується схематична етнічна модель в етнічному типі особи.

Етнічний тип особи містить лише ті властивості й характеристики особи, які породжені та детерміновані її належністю до етносу, до його культури.

Здійснений короткий огляд дає підстави повністю погодитися з дотепним висловом Г. Гачева: «Національний характер народу, думки, літератури — дуже хитра й ефемерна «матерія». Відчуваєш, що він є, але як тільки намагаєшся його визначити словами, — він часто зникає, і ловиш себе на тому, що говориш банальності, речі непринципові, або бачиш у ньому те, що властиве будь-якому чи всім народам. Запобігти цій небезпеці неможливо, можна лише постійно пам'ятати про неї й намагатися з нею боротися, — але не перемогти» [5: 55].

Отже, представники антропології, етнопсихології, соціології, культурної антропології практично відмовилися від уживання поняття «національний характер» через невизначеність його суті, розмитість та амбівалентність змісту.

Натомість у філософії, мистецтвознавстві, літературознавстві проблематика, пов'язана з дослідженнями «національного характеру», є актуальною й поширеною.

І в цьому немає непереборної суперечливості. Адже мистецтвознавці, літературознавці досліджують твори митців — «інженерів людських душ», тобто мають справу з художньою реальністю. Водночас антропологи, етнопсихологи, соціологи мають справу з дійсністю. Тому різні погляди, позиції, підходи є абсолютно нормальними й лише відбивають багатство та різноманіття нашого світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ачкасов В. А. Этнополитология / В. А. Ачкасов. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. — 337 с.
2. Баронин А. С. Этническая психология / А. С. Баронин. — К. : Тандем, 2000. — 264 с.

3. *Бердій Т. С.* Співвідношення етнічної та національної ідентичностей : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Бердій Тетяна Степанівна. — Донецьк, 2007. — 21 с.
4. *Габермас Ю.* Громадянство і національна ідентичність / Ю. Габермас // Націоналізм : Антологія. — 2-е вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К. : Смолоскип, 2006. — С. 343–359.
5. *Гачев Г.* Национальные образы мира : общие вопросы, русский, болгарский, киргизский, грузинский, армянский / Г. Д. Гачев. — М. : Сов. писатель, 1988. — 445 с.
6. *Леднёв В. С.* Содержание образования : сущность, структура, перспективы / В. С. Леднёв. — 2-е изд., перераб. — М. : Высш. шк., 1991. — 224 с.
7. *Надольська В. В.* Загальна етнологія : понятійно-термінологічний апарат : метод. рекомендації на допомогу студ. істор. ф-ту / В. В. Надольська. — Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. — 62 с.
8. *Психология* : Полный энциклопедический справочник / сост. и общ. ред. В. Мещерякова, В. Зинченко. — СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. — 896 с.
9. *Розподіл населення за національністю та рідною мовою. Україна* [Електронний ресурс] // Всеукраїнський перепис населення'2001 / Державний комітет статистики України. — Режим доступу : http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/nationality_population/nationality_popull/select_5/?data1=1&box=5.1W&rz=1_1&rz_b=2_1&k_t=00&botton=cens_db.
10. *Розподіл населення за національністю та рідною мовою. Харківська область* [Електронний ресурс] // Всеукраїнський перепис населення'2001 / Державний комітет статистики України. — Режим доступу : http://2001.ukrcensus.gov.ua/regions/reg_khar?ozn=1&ter=63&ttt=5.1W.
11. *Словарь по образованию и педагогике* / сост. В. М. Полонский. — М. : Высш. шк., 2004. — 512 с.
12. *Собчак А.* Имперская ностальгия / Анатолий Собчак // Независимая газета. — 1998. — 13.02. — С. 7.
13. *Стефаненко Т. Г.* Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. — М. : ИП РАН, Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2000. — 320 с.
14. *Стефанеску Б.* Про «хороші» та «погані» націоналізми / Б. Стефанеску // Націоналізм : антологія. 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. — К. : Смолоскип, 2006. — С. 551–565.
15. *Шнаппер Д.* Спільнота громадян : Про модерну концепцію нації / Домінік Шнаппер ; пер. з фр. Р. В. Мардера ; худож.-оформлювач А. С. Ленчик. — Харків : Фоліо, 2007. — 223 с.
16. *Шульга Н. А.* Этническая самоидентификация личности / Н. А. Шульга. — К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1996. — 200 с.
17. *Юр'єва К.* Освіта в реаліях полікультурного українського суспільства / Катерина Юр'єва // Український світ у наукових парадигмах : зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди (голов. ред. Маленко О. О.). — Харків : ХІФТ, 2014. — Вип. 1. — С. 131–140.
18. *Юр'єва К. А.* Етнокультурне різноманіття як виклик і ресурс для сучасної системи освіти України / К. А. Юр'єва, О. В. Вороненко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. пр. / за заг. ред. проф. В. І. Євдокимова і проф. О. М. Микитюка. — Вип. 43. — Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2014. — С. 259–281.
19. *Юр'єва К. А.* Міждисциплінарна методологія порівняльно-культурологічної етнопедagogіки / К. А. Юр'єва // Порівняльно-педагогічні студії. — 2013. — № 4 (18). — С. 5–12.
20. *Юр'єва К. А.* Огляд перспективних моделей розвитку освіти в умовах етнокультурного розмаїття сучасного українського суспільства / К. А. Юр'єва, О. У. Холтобіна // Актуальные научные исследования в современном мире : материалы III Междунар. науч.-практ. интернет-конф., 25–26 июля 2015 г., Переяслав-Хмельницький : сб. науч. тр. — Переяслав-Хмельницький : [б. и.], 2015. — Вип. 3, ч. 1 — С. 72–77.
21. *Eriksen Th. H.* Ethnicity and Nationalism : Anthropological Perspectives : (Anthropology, Culture and Society). — 2nd ed. / Th. H. Eriksen. — London : Pluto Press, 2002. — 224 p.